

Джерела та література:

1. Пазинич В. Г. Придніпров'я у перигляціалі. Зміни водності річок / Наук. ред. В.М.Пашенко // Супутник Київського географічного щорічника. Вип. 2.- К., 2004. - 154 с.
2. Пазинич В.Г. Геоморфологічний літопис Великого Дніпра. Ніжин, Гідромакс, 2007, 372 с.
3. Пазинич В.Г. Геоморфологічний літопис Великого Дніпра (археолого-геохронологічні аспекти// Географія в інформаційному суспільстві, зб. наук. пр. в 4-х т. т.1, -К., Обрії, 2008. - С. 208-218.
4. Мандер Е. П. Антропогенные отложения и развитие рельефа Белоруссии. - Минск: Наука и техника, 1973. - 128 с.
5. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область /Новосанжарський район/, упорядник В.О.Мокляк, - Полтава, Дивосвіт, 2007. - 178 с.
6. Карта четвертичных отложений Украинской и Молдавской ССР / Под ред. М. Ф.Веклича. - К.: Трест "Киевгеология", 1977.
7. Геоморфологическая карта Украинской и Молдавской ССР. М1:1000000 / Под ред. И.Л.Соколовского. - К.: ЦТЭ, 1979.
8. Геоморфологическая карта Украинской и Молдавской ССР.М / Под ред. А.М.Маринича // Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской и Молдавской ССР. - К.: Изд-во АН УССР, 1978. - С. 3-4.
9. Тутковский П.А. Правобережье р. Норынь. /Труды об-ва естествоиспытателей, Житомир, Т.УІ., 1911, с.87-220.
10. О.П.Кришталь Канівський біогеографічний заповідник. Збірник праць Канівського біогеографічного заповідника, т.1, вип.1. Вид.КДУ. 1947. С.3-138.
11. Геродот. История. Книга четвертая. Мельпомена, §109. / <http://a-nomalia.narod.ru/trG41.htm/>.

Євген Ногін

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ НЕОЛІТУ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ

Вступ

Складність вивчення неолітичних культур регіону пов'язана в першу чергу з периферійним розміщенням самих культур, а також з тим, що їх становлення та розвиток відбувалися на стику двох великих етнокультурних провінцій Європи – дніпро-донецької з гребінцево-накольчастою керамікою та ямково-гребінцевої кераміки. Контактна зона цих двох великих етнокультурних груп займає значну територію: від Верхнього Дніпра до середньої течії Сіверського Дінця, охоплюючи басейни Десни, Сейму та лісостепову частину річок Псел, Ворскла, Сула та інших.

Дослідження неолітичних пам'яток на північному сході України триває вже понад сто років. Особливості географічного розташування регіону на кордоні лісової та степової зон, розгалужена гідрографічна мережа створювали сприятливі умови для мешкання тут як мисливців та рибалок, так і перших землеробів та скотарів нового кам'яного віку, що залишили по собі чималу кількість поселень та стоянок.

Сьогодні на теренах Північно-Східної України відомо близько 300 пам'яток, які містять у собі культурні нашарування доби неоліту. Майже 100 з них є більш-менш дослідженими в ході невеликих шурфувальних розвідувальних робіт, на 14 були проведені повномасштабні розкопки, на решті зібраний речовий матеріал. Процес накопичення, осмислення та введення цієї інформації до наукового обігу, на жаль, не був сталим, переважно через вплив на хід новітньої історії України позанаукових чинників, якими були бурхливі військові та революційні події минулого століття. З цієї причини дослідження неолітичних пам'яток на окресленій території було б логічним розділити на декілька етапів.

Первинне накопичення матеріалу

Перший етап припадає на початок ХХ ст. і пов'язаний з підготовкою та проведенням археологічних з'їздів. На ХІІ з'їзді в Харкові В.О. Городцовим [Городцов, 1905, с.174-225], М.О. Федоровським [Федоровський, 1902, с.72-74] та В. Спесивцевим [Спесивцев, 1905, с.153-156] було зроблено кілька доповідей про знахідки неолітичного періоду на Харківщині. На думку В.О.Городцова,

матеріали відкритих на той час поселень були дуже близькими до культури рязанських неолітичних стоянок басейну р. Оки. Досліджуючи у 1908 році Мізинську палеолітичну стоянку на Десні, Федір Вовк разом зі своїми учнями виявив у верхніх культурних нашаруваннях неолітичні матеріали, але у своїй доповіді на XIV Археологічному з'їзді в Чернігові цієї теми не торкався, передавши знахідки із основною колекцією до музею Чернігівської архівної комісії [Ногін, 2006, с.6-7]. Цими даними фактично вичерпується вивчення неолітичних пам'яток у дореволюційний час.

Другий етап досліджень припадає на 1920-1930-і роки. Він характеризується пошуканнями в археологічному вивченні минулого України, проведенням пошукових робіт, що сприяло створенню джерельної бази. Завдяки діяльності ВУАК (1924-1934 рр.) у Києві та краєзнавчих музеїв у Чернігові, Сосниці, Полтаві, Ізюмі проводиться археологічне обстеження по великих та малих річках Північно-Східної України. В цей час М.Я. Рудинський відкрив низку неолітичних поселень на Ворсклі [Рудинський, 1920, 1926]. Експедиції ВУАК [Короткі звітлення ВУАК, 1926, с.96-99], Кабінету антропології Академії наук УРСР [Антропология, 1930, с.235-237], Всеукраїнського історичного музею [Чернігів та північне Лівобережжя, 1929, с.42-61] відкрили подібні пам'ятки на Десні та Сеймі [Хроніка археології та мистецтва, 1930, с. 63-66]. Ю.С. Виноградським були виявлені та обстежені різночасові пам'ятки в районі м. Сосниці на Десні та в пониззі Сейму, серед яких провідне місце займали неолітичні поселення з ямково-гребінцевою керамікою [Виноградський, 1931, с. 33-34]. Завдяки активній діяльності М.В. Сибільова було проведено майже суцільне обстеження берегів Сіверського Дінця та відкрито величезну кількість різнокультурних пам'яток, які відносилися до різних історичних періодів, у тому числі й до неоліту, а саме - до культури ямково-гребінцевої кераміки [Сибільов, 1926, табл. XXXVIII, 1-5].

Як влучно підмітив М.Я. Рудинський, для археологічної науки України в цей період був характерний збір нових матеріалів та перехід до з'ясування генези неолітичних культур [Рудинський, 1931, с.167]. Недоліком польових досліджень по неоліту України того часу стала неможливість зв'язати неолітичні типи крем'яного інвентаря з деякими типами неолітичного посуду [Спіцин, 1927, с. 251-269]. У цьому сенсі значним успіхом тих років можна вважати відкриття В.Я. Захарченком у 1930 р. багатой пам'ятки з кістяним інвентарем та ямково-гребінцевою керамікою біля с. Погорілівка на Десні, яка повною мірою характеризувала неоліт північної частини України [Рудинський, 1931, с. 175].

У роки II Світової війни та фашистської окупації велика кількість археологічних колекцій була втрачена, особливо із зібрань Чернігівського, Полтавського та Харківського музеїв.

Повоєнні розкопки та узагальнення

Третій етап дослідження неолітичних пам'яток Північно-Східної України припадає на перші два повоєнні десятиріччя. В цей час було продовжено накопичення матеріалів та зроблено перші спроби узагальнення наявних даних і хронологічно-культурного розподілу неолітичних пам'яток. Протягом 1946-1947 рр. Деснинська експедиція під керівництвом М.В. Воеводського приділила велику увагу неолітичним пам'яткам: було відкрито низку нових пунктів [Кислов, 1945] та розкопане поселення Мис Очкинський [Розенфельдт, 1950, с. 130-140]. Отриманий матеріал дозволив М.В. Воеводському поставити питання про виділення деснинської культури неоліту ямково-гребінцевої кераміки [Воеводський, 1949, с. 45]. В цей же час (1948-1949 рр.) М.Я. Рудинський розвідувальними розкопками дослідив групу поселень біля с. Погорілівка на Десні [Рудинський, 1956, с. 163-171], матеріали з яких підтвердили висловлені М.В. Воеводським припущення про існування в середній течії Десни окремої групи неолітичних пам'яток. Трохи пізніше І.Г. Розенфельдт, спираючись на ідентичність керамічного матеріалу (орнаментация, домішки та форма посуду), також заявляє

про існування окремої деснинської культури, яку дослідниця хронологічно й культурно пов'язує з пам'ятками белевського типу р. Оки [Розенфельдт, 1959, с.92].

У 1950-і рр. Д.Я. Телегіним були проведені розвідки та невеликі розкопки низки поселень на Сеймі [Телегін, 1955, с. 145-146] та Сіверському Дінці [Телегін, Пузаков, Міхеєв, 1959]. Він же надав перші узагальнюючі дані по неоліту ямково-гребінцевої кераміки на території України, головним чином як протиставлення його дніпро-донецькій неолітичній культурі як у культурному [Телегін, 1958, с. 51-52], так і в етнічному відношенні [Телегін, 1961, с. 39] і зробив першу спробу хронологічного розчленування пам'яток України цього типу, датуючи їх кінцем IV-другою половиною III тис. до н.е. [Телегін, 1962, с. 28-36]. Появу носіїв культури ямково-гребінцевої кераміки в середньому Подесенні та на Сеймі в кінці IV тис. до н.е. дослідник пов'язав з проникненням сюди груп л्याлівського населення з басейну р. Оки. Спираючись на дані, отримані в ході досліджень пам'яток басейну Сіверського Дінця, він намітив два етапи розвитку неолітичних культур цього регіону: перший, ранній, пов'язав з керамікою, прикрашеною гребінцевим орнаментом, другий – з появою кераміки, прикрашеної ямково-гребінцевим орнаментом (пізній етап) [Телегін, Пузаков, Міхеєв, 1959].

Д.Я. Телегін та В.М. Даниленко про культуру ямково-гребінцевої кераміки України

Четвертий етап у вивченні неолітичних пам'яток північно-східних територій України припадає на 60-70-і рр. XX ст. і відзначається не тільки розширенням джерельної бази неолітознавства та проведенням великого обсягу польових досліджень, а й виданням узагальнюючих монографій провідних українських археологів, в яких викладено культурно-хронологічні схеми розшарування неолітичних пам'яток українських територій та ціла низка інших базових положень. Саме в цей період набуло особливої актуальності питання взаємовідносин між носіями дніпро-донецької та ямково-гребінцевої культур на північному сході України. Для його вирішення, а саме для уточнення південної межі розповсюдження пам'яток з ямково-гребінцевою керамікою, в 60-і рр. мали велике значення роботи І.Ф. Ковальової [Ковальова, 1965, с. 29] та Ю.Г. Колосова [Ковальова, Колосов, 1969, с. 43-47] на р. Орель. Підбиваючи підсумки, дослідниця відмітила, що орельські пам'ятки мають своєрідну матеріальну культуру і відрізняються від деснинсько-сейминських та сіверсько-донецьких поселень ямково-гребінцевої культури. Уточненню території розповсюдження культури ямково-гребінцевої кераміки в Україні в ці роки сприяли також розвідки краєзнавців М.Т. Євстропова [Євстропов, 1955], який відкрив поселення біля Вовчанських Хуторів, В.О. Товкачевського [Товкачевський, 1961, с. 80-81] – досліджував археологічні пам'ятки в басейні р. Хорол та В.В. Іногди – у міжріччі Дніпра та Десни [Іногда, 1973, с. 49-55].

У 1968 р. вийшла у світ монографія Д.Я. Телегіна, присвячена дніпро-донецькій культурі [Телегін, 1968], в якій він зробив важливий для усього неолітознавства висновок про необхідність розглядати неолітичні культури у складі явищ, ширших за обсягом, ніж археологічна культура. За Д.Я. Телегіним, культури, що могли мати декілька варіантів, об'єднувалися у складі етнокультурної області, які у свою чергу входять у культурно-територіальні зони [Телегін, 1968, с. 218]. Культури гребінцево-накольчатої кераміки він пов'язував з носіями індоєвропейської групи мов [Телегін, 1968, с. 235]. Спираючись на ці положення, дослідник виділяє на теренах Північної України у складі дніпро-донецької культурної спільноти гомельсько-чернігівську групу пам'яток (пізніше – верхньодніпровська), а на північному сході – донецьку групу.

У 1969 р. виходить узагальнююча монографія В.М. Даниленка, присвячена історії неолітичних племен України, в якій автор дає дещо іншу, ніж у Д.Я. Телегіна, відносну та абсолютну хронологію неоліту ямково-гребінцевої кераміки та

намагається вирішити проблему його походження не тільки в Україні, а й у Східній Європі в цілому. За В.М. Даниленком, культура ямково-гребінцевої кераміки України датується IV-першою половиною III тис. до н.е. Також дослідник висловив припущення про можливе подавлення архаїчного етапу цієї культури до кінця V тис. до н.е. Появу її на теренах Східної Європи дослідник пов'язує з міграційними рухами постмезолітичного населення Передкавказзя, каспійських степів, нижньої та середньої течії Дону, які пізніше під впливом кельтимінарських імпульсів трансформувалися в три нео-енеолітичні культури степової та лісостепової зони України – ямково-гребінцевої кераміки, азово-дніпровську та ранню ланку давньоямної культури [Даниленко, 1969, с. 43-45, 193-194]. На той час подібні побудови виглядали, м'яко кажучи, сміливими, але як показали останні дослідження російських колег, більшість із виказаних припущень знаного українського археолога з часом знайшла своє підтвердження [Вискалин, 2002, с. 274-283].

Дослідження В.І. Непріної

З 1959 р. питаннями неоліту ямково-гребінцевої кераміки на території України починає займатися В.І. Непріна (Митрофанова). Перша проблема, з якою вона зіткнулася, – вузькість джерельної бази, що спонукала дослідницю провести широкомасштабні пошукові роботи. У 1960 р. були проведені розвідки та розкопки низки пам'яток у басейні Сіверського Дінця [Митрофанова, 1965, с. 190-194], під час яких було досліджено поселення Новодонівка 1 та 2. Також обстежувався лівий берег р. Десна на відрізку від м. Шостка до устя р. Сейм, внаслідок чого було виявлене та впродовж 1964-1966 рр. частково розкопане поселення в урочищі Вирчище біля с. Погорілівка, яке й досі є еталонною пам'яткою раннього й розвинутого етапів культури ямково-гребінцевої кераміки на північно-східних територіях України. Також в районі с. Погорілівка були проведені розвідувальні розкопки на низці інших, не менш відомих пам'яток: в урочищі Плюшняк-Романівка, над озером Бондаренкова Яма та в урочищі Панська Земля [Митрофанова, 1967]. Завдяки роботам В.І. Непріної на поселенні раннього етапу дніпро-донецької культури біля хут. Тетерівського на Житомирщині вдалося отримати крем'яний комплекс, який, на думку авторки, був принципово близьким до аналогічного комплексу Вирчища, що дозволило їй поставити питання про генетичну спадкоємність дніпро-донецької культури з неолітом ямково-гребінцевої кераміки [Непріна, 1969, с.134-139].

У цей же час невеликі розвідувальні роботи, проведені Є.В. Махно та В.І. Непріною в басейні р. Хорол [Непріна, 1968, с. 41-46] та І.О. Писларієм у басейні р. Ворскли [Непріна, Писларій, 1972, с.91-95], підтвердили думку І.Ф. Ковальнової про особливий характер культури ямково-гребінцевої кераміки в південній групі її пам'яток у порівнянні з культурою цього ж типу в басейні Десни та Сейму [Ковальова, 1966, с.57].

На початку 70-х рр. у результаті розвідок, проведених В.І. Непріною в пониззі р. Сейм, в околиці с. Лисогубівка на Сумщині, було виявлено та досліджено епонімне поселення, підсумком чого стало виділення нової археологічної культури доби раннього та розвинутого неоліту – лисогубівської [Непріна, Беляев, 1974, с. 144-156]. Вона була позиціонована як своєрідна альтернатива культурі типу Струмеля та гомельсько-чернігівській групі пам'яток, які входили до дніпро-донецької культурної спільноти. На думку В.І. Непріної, лисогубівська культура на теренах північно-східної України передувала культурі ямково-гребінцевої кераміки, являючи собою загальне для всього Дніпро-Донського лісового та лісостепового міжріччя культурне явище, генетичні корені якого були в ранньонеолітичних культурах півдня України (приазовській, сурсько-дніпровській та буго-дністровській). Культурна взаємодія носіїв лисогубівської та дніпро-донецької культур в кінці V чи на рубежі V-IV тис. до н.е. призвела до трансформації їх у культуру ямково-гребінцевої кераміки [Непріна, 1976, с. 138].

Номинально точка зору В.І. Непріної щодо існування в середній течії Десни та на Сеймі окремої лисогубівської культури в V-IV тис. до н.е. була цілком позитивно сприйнята в наукових колах та пізніше увійшла до деяких фундаментальних видань з археології України [Археология Украинской ССР, 1985, с. 175-178], але фактично й досі не є переконливою. Так, Д.Я. Телегін вказує на те, що територія розповсюдження лисогубівської культури збігається з південно-східною частиною території, зайнятої пам'ятками гомельсько-чернігівської (верхньодніпровської) групи дніпро-донецької культурної спільноти [Телегін, Тітова, 1998, с. 9], а керамічний матеріал, за винятком невеликої групи з домішками мушлів, цілком схожий на кераміку верхньодніпровської групи пам'яток. Те саме стосується й крем'яного інвентаря лисогубівської культури, який за основними типологічними та технологічними ознаками схожий на верхньодніпровський, за винятком того, що в нижньому шарі Лисогубівського поселення повністю відсутні вістря стріл як на пластинах, так і з двобічною обробкою [Телегін, Тітова, 1998, с. 32-33].

У 1976 р. видана монографія В.І. Непріної, яка підбила підсумок багаторічного вивчення культури ямково-гребінцевої кераміки в Північно-Східній Україні [Непріна, 1976]. Долучивши до своїх матеріалів дані попередніх досліджень з цього питання, авторка надала загальну характеристику культури ямково-гребінцевої кераміки на теренах України, порівняла її з іншими неолітичними культурами лісової та степової зон Східної Європи, визначила в розвитку культури три етапи (ранній, розвинутий та пізній) та декілька локальних груп, пов'язавши їх з басейном р. Десни та р. Сейм (північна найраніша група) і з басейном р. Орелі та р. Сіверського Дінця (південно-східна, пізніша група), спираючись на типологічні та стратиграфічні дані, запропонувала нову хронологічну схему розвитку культури ямково-гребінцевої кераміки та виказала припущення про більш ранній час українського неоліту ямково-гребінцевої кераміки, ніж льялівські стоянки Волго-Окського міжріччя і, як наслідок, про можливу культурну експансію неоліту цього типу з півдня (міжріччя Десни та Сейму) на північ та північний схід і захід.

Остання теза не була сприйнята в російських наукових колах, і, як показують новітні дослідження наших північних сусідів, – не дарма [Гурина, 1996]. Серія радіовуглецевих дат для матеріалів з поселень верхньовользької та льялівської культур чітко встановили хронологічні рамки даних культур та підтвердили припущення про їхню спадкоємність. За даними А.В. Енговатової, верхньовользька культура (позиціонується як одна з найархаїчніших культур кола ямково-гребінцевої кераміки в лісовій частині Євразії) датується межею - VI–V тис. до н.е., а льялівська – відповідно V-IV тис. до н.е. [Енговатова, 1998, с. 238-246].

Торкаючись питання появи культури ямково-гребінцевої кераміки на території північно-східної України, В.І. Непріна вказала на безпосередню участь у цьому процесі носіїв лисогубівської та дніпро-донецької культур, взаємодія яких на межі V-IV тис. до н.е. призводить до появи пам'яток типу Волинцеве та Вирчище. Особливу роль тут, на думку дослідниці, відіграла саме лисогубівська культура, яка надала матеріальній культурі пам'яток з ямково-гребінцевою керамікою їхні специфічні риси, зокрема, ямковий орнамент, що є дуже маловірогідним. Аналізуючи крем'яний інвентар поселень раннього етапу розвитку цієї культури, В.І. Непріна доходить висновку про наявність в обробці каменю традицій, які сягають доби фінального палеоліту – мезоліту цієї території. Пізніше ця теза знайде своє підтвердження у роботах Л.Л. Залізняка [Залізняк, 1991, с. 44-45], про що мова піде нижче.

Слабким місцем монографії В.І. Непріної є питання хронології культури ямково-гребінцевої кераміки на теренах України. Авторка спирається на порівняльно-типологічний аналіз переважно керамічного матеріалу з аналогічним матеріалом суміжних, відносно добре датованих культур (дніпро-донецька, трипільська, середньостогівська), не вводячи в науковий обіг жодної

радіовуглецевої дати. До речі, питання хронології дніпро-донецьких, лисогубівських пам'яток та поселень культури ямково-гребінцевої кераміки й досі є одним з найважливіших у вивченні неолітичних культур північного сходу України.

Датуючи ранні культури раннього та розвинутого неоліту кінцем VI-початком IV тис. до н.е. (дніпро-донецька та лисогубівська) [Непріна, 1992, с. 13-16], В.І. Непріна опускає хронологічну межу появи на теренах України носіїв культури ямково-гребінцевої кераміки до першої половини IV тис. до н.е., що цілком відповідає загальній тенденції подавлення неоліту лісової частини Східної Європи, яка намітилася в неолітознавстві наприкінці XX - на початку XXI ст., але й досі ця дата для неоліту північно-східної України є лише припущенням, не підтвердженим фактичним датованим матеріалом.

Відстежуючи подальшу долю носіїв культури ямково-гребінцевої кераміки, В.І. Непріна робить висновок про те, що протягом III тис. до н.е. культура типу Вирчище розвивається та трансформується в мар'янівську культуру доби бронзи, продовжуючи таким чином процес автохтонного розвитку регіону. Припущення про подібний шлях трансформації нео-енеолітичних культур північного сходу України в культури раннього та розвинутого бронзового віку не було новим. Ця думка висловлювалася раніше М.Я. Рудинським [Рудинський, 1930, с. 179-190], І.І. Артеменком [Артеменко, 1967, с. 67-68] та В.М. Даниленком [Даниленко, 1969, с. 37-38]. Малася на увазі, перш за все, явна схожість орнаментальних композицій на кераміці мар'янівської культури з орнаментальними традиціями культури ямково-гребінцевої кераміки. Єдине питання, яке стало на заваді загальному сприйняттю такого розвитку подій, – хронологічний розрив між цими двома культурними явищами, не вирішене воно й досі. Пізніше, дослідивши пам'ятки в басейні р. Сули біля с. Луком'є та знайшовши тут комплекс кераміки, в якому органічно злилися ознаки посуду середньодніпровського, ямкового та ямково-гребінцевого типу пізньої Гришівки, В.І. Непріна зробила припущення про те, що середньодніпровська культура ранньої доби бронзового віку асимілювала частину місцевого нео-енеолітичного населення, певна ланка якого відійшла на північ, згодом передавши свої риси мар'янівській культурі [Непріна, 1982, с. 13-14].

У пізніших наукових роботах В.І. Непріної, виданих у 80-90-і рр. XX ст., її погляди на розвиток неолітичних культур північного сходу України суттєво не змінилися. Зупинившись на розкопках поселення в урочищі Вирчище біля с. Погорілівка на Десні, дослідниця сконцентрувала свої зусилля на обстеженні цієї пам'ятки, виявила тут залишки двох жител, однак не встигла дослідити основну частину поселення, де, вочевидь, була сконцентрована основна господарська діяльність його мешканців. І все ж вона зробила найвагоміший внесок у вивчення неолітичних культур в одному з найскладніших (з точки зору етнічно-культурних процесів) регіонів України. На жаль, після виходу В.І.Непріної на заслужений відпочинок 1992 р. увага до неолітичних пам'яток досліджуваного нею регіону значно знизилася, позначивши таким чином початок періоду “застою” в історії їхнього вивчення.

Сучасні напрямки досліджень

Для п'ятого етапу у вивченні неоліту Північно-Східної України, який припав на останнє десятиріччя XX ст.-початок XXI ст., характерні спроби перенести вирішення питань неолітизації регіону України у площину розгляду глобальних проблем становлення та розвитку найбільших європейських етносів – індоєвропейського та фінно-угорського, для вирішення яких, окрім археологічних джерел, було залучено й дані лінгвістики, антропології та етнографії. Першим до етнічної інтерпретації населення культури ямково-гребінцевої кераміки звернувся ще О.О. Спіцин [Спіцин, 1903, с. 76-78]. Однак науково обґрунтували цю теорію О.Я. Брюсов та О.О. Формозов [Брюсов, 1952; Формозов 1977]. Вони поставили питання про співвідношення населення масиву культур ямково-гребінцевої

кераміки з уральською мовною родиною (фінно-уграми). Основним аргументом їхньої концепції є факт безперервності розвитку місцевого населення лісової зони Східної Європи, починаючи з доби неоліту.

Звичайно, в Україні ця тематика менш популярна, ніж у Росії. Утім, матеріали північної України важливі для вирішення багатьох ключових проблем фінно-угорської праісторії, зокрема, їхніх контактів зі світом індоєвропейців. Однією з останніх розробок у цій царині українських археологів є робота Ю.В. Панченка, в якій він обстоює тезу, що етнічно населення північно-східної України в добу неоліту було представлено як західними фінно-уграми, так й індоєвропейцями. Спираючись на археологічні дані, дослідник вважає можливим говорити про місцевий характер фінно-угорського населення (культура ямково-гребінцевої кераміки) та прийшлий – індоєвропейського (дніпро-донецька культура) [Панченко, 2002, с. 7-13].

Велику увагу вирішенню питання автохтонності населення культури ямково-гребінцевої кераміки приділив у 1990-і рр. Л.Л.Залізник. Досліджуючи мезолітичні стоянки Новгород-Сіверського Полісся в середній течії Десни, він виділив пам'ятки типу Студенок, котрі є фінальномезолітичним етапом розвитку пісочнорівської культури (датується 7860 років тому) [Залізник, 1998, с. 149], носіїв якої він вважає генетичною підосною мешканців неолітичних пам'яток басейну Десни з найдавнішою ямково-гребінцевою керамікою типу Вирчище [Залізник, 1991, с. 44-45]. Схожість крем'яного інвентаря вищезгаданих пам'яток є незаперечною. Основною проблемою при цьому є суттєвий хронологічний розрив між фінальним мезолітом та розвинутим неолітом, до якого відносяться пам'ятки типу Вирчище.

Такою, у короткому вигляді, є історія вивчення неолітичних пам'яток північно-східної України. Треба відзначити, що за минулі роки досліджень більш-менш цілісне уявлення склалося лише щодо дніпро-донецької культурної спільноти доби раннього та розвинутого неоліту. Незважаючи на титанічну працю декількох поколінь науковців у дослідженні культури ямково-гребінцевої кераміки, особливо В.І. Непріної, сьогодні маємо велику кількість питань, які ще потребують свого вирішення. Солідна джерельна база, досить великий масив археологічного матеріалу, накопичений особливо в 60-80-і рр. ХХ ст., наразі не має чіткої хронологічної основи для подальших наукових побудов та повноцінної реконструкції культурно-історичних процесів доби неоліту. Також чекає на вирішення питання неолітизації регіону, якому досі не приділялося належної уваги. В стадії розробки залишається питання подальшої долі носіїв культури ямково-гребінцевої кераміки та їхньої ролі у формуванні культур доби бронзового віку, проблема етно-мовної належності носіїв культури ямково-гребінцевої кераміки.

Джерела та література:

- Антропология. – Т. II. – К., 1930.
- Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы // МИА. - № 148. – М., 1967.
- Археология Украинской ССР. – Т. 1. – К., 1985.
- Брюсов А.Я. Очерки истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху. – М., 1952.
- Виноградский Ю.С. Археологичні розшуки на Сосниччині в 1927 // Хроніка археології та мистецтва. – Вип. 3. – К., 1931.
- Вискалин А.В. Пути неолитизации Волго-Камья // Тверской археологический сборник. – Вип. 5. – Тверь, 2002.
- Воеводский М.В. Результаты работ Деснинской экспедиции // КСИИМК, вып. XXI. – М., 1949.
- Городцов В.А. Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии 1901 г. // Труды XII Археологического съезда. – Т. 1. – М., 1905.
- Гурина Н.Н. Стоянки с ямочно-гребенчатой керамикой в лесостепи // Неолит Северной Евразии. – М., 1996.
- Даниленко В.Н. Неолит Украины. – К., 1969.
- Евстропов Н.Г. Неолитические находки. Волчанск, 1955 // Науковий архів ІА НАН України. – Ф. 12. - № 364.

- Зализняк Л.Л. Население Полесья в мезолите. – К., 1991.
- Зализняк Л.Л. Передісторія України. X-V тис. до н.е – К., 1998.
- Іногда В.В. Археологічні пам'ятки поблизу с. Радуля на Чернігівщині // Археологія. – Вип. II. – К., 1973.
- Кислов М.М. Разведка по левому берегу Десны. – Науковий архів ІА НАН України. – 1945/5.
- Ковалева И.Ф. Неолит Приорелья // Тези научной конференции. – Кривой Рог, 1965.
- Ковалева И.Ф. Неолитические поселения южного Левобережья Среднего Днестра // Тезисы научной конференции. – Днепропетровск, 1966/
- Ковалева И.Ф., Колосов Ю.Г. Неолитические стоянки бассейна р. Орели // Археологические исследования на Украине 1968 г. – К., 1969.
- Короткі звіттовлення ВУАК за 1925 рік. – К., 1926.
- Митрофанова В.И. Работы Деснинского отряда в 1964-1966 гг. // Археологические исследования в Украине 1966 г. – К., 1967.
- Митрофанова В.И. Пам'ятки зарубинецького часу на Дінці // Археологія. – Т. XVIII. – К., 1965.
- Непріна В.И. Неолит Черниговской округи // Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини. – Чернігів, 1992.
- Непріна В.И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. – К., 1976.
- Непріна В.И. Неолитические памятники низовьев р. Хорол // Археологические исследования в Украине за 1968 г. – К., 1968/
- Непріна В.И. Тетеревское поселение днепро-донецкой культуры // Советская археология. – 1969. - № 2.
- Непріна В.И., Беляев А.С. Поселение и могильник неолитической культуры нового типа на Украине // Советская археология., 1974. - № 2.
- Непріна В.И. До вивчення неолітичної доби на території Північно-Східної України // Археологія. - № 41. – К., 1982.
- Непріна В.И., Писларій І.О. Неолітичні пам'ятки поблизу Полтави // Археологія. – Вип. 7. – К., 1972.
- Ногін Є. Матеріали доби неоліту в археологічній колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2.
- Ногін Є. Неолітичні племена ямково-гребінцевої кераміки Чернігово-Сіверського Полісся // Сіверянський літопис. – 2005. - № 6.
- Ногін Є. Нові пам'ятки доби неоліту в пониззі р. Сейм // Сіверянський літопис. – 2007. - № 4.
- Панченко Ю.В. До етнічної належності неолітичного населення Північно-Східної України // Археологія. – К., 2002. - № 4.
- Розенфельдт И.Г. К вопросу о связях древнего населения бассейнов рек Десны и Оки в конце III – начале II тысячелетия до н.э. // КСИИМК. – вып. 75. – М., 1959/
- Розенфельдт И.Г. Стоянка Мыс Очкинский // КСИИМК, вып. XXXI. – М., 1950.
- Рудинський М.Я. Деякі підсумки та ближчі завдання палеонтологічних вивчень у межах УРСР // Антропологія. – Т. IV. – К., 1931.
- Рудинський М.Я. Дюнні станції неолітичної доби з побережжя Ворскли // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Вип. 1. – Полтава, 1920.
- Рудинський М.Я. Мар'янівська станція // Антропологія. – Т. III. - К., 1930.
- Рудинський М.Я. Матеріали до вивчення неолітичної доби сточища Ворскли. – К., 1926.
- Рудинський М.Я. Погорілівка // Археологічні пам'ятки України. – Т. VI. – К., 1956.
- Сібільов М.В. Старовинності Ізюмщини. – Вип. I. – Ізюм, 1926.
- Спесивцев В. Находки в Райгородке // Труды XII Археологического съезда. – Т. 1. – М., 1905.
- Спицын А.А. Последний период каменного века в Верхнем Поволжье // Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 5, вып. 1.
- Спіцин О.А. Південно-руський неоліт // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.Й. Багалія. – К., 1927.
- Телегин Д.Я. Исследование неолитических памятников в окрестностях г. Путивля на р. Сейме // КСИА. – Вип. 4. – К., 1955.
- Телегин Д.Я. К вопросу о днепро-донецкой неолитической культуре // Советская археология. – 1961. - № 4.
- Телегин Д.Я. О хронологии поселений ямочно-гребенчатой керамики Украины // Советская археология. – 1962. - № 4.
- Телегин Д.Я., Пузаков Е.В., Михеев В.К. Отчет о разведке археологических памятников в зоне строительства Печенежского водохранилища на р. С. Донце в 1958 г. – Науковий архів ІА НАН України. – 1959/3-а.

Телегин Д.Я., Титова Е.Н. Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. – К., 1998.

Телегин Д.Я. Деякі підсумки дослідження неоліту України // Вісник Академії Наук УРСР. - № 8. – К., 1958.

Телегин Д.Я. Дніпро-донецька культура. – К., 1968.

Товкачевский В.А. Неолитическое поселение у с. Поповка на р. Хороле // КСИА. – Вып. II. – К., 1961.

Федоровский Н.А. Древности села Райгородка // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. – Харьков, 1902.

Формозов А.А. Проблемы этнокультурной истории каменного века на территории европейской части СССР. – М., 1977.

Хроніка археології та мистецтва. – Т.1. – К., 1930.

Чернігів та Північне Лівобережжя. – К., 1929.

Энговатова А.В. Хронология эпохи неолита Волго-Окского междуречья // Тверской археологический сборник. – Вып. 3. – Тверь, 1998.

Ярослав Волерт

ДО ІСТОРІЇ СЕЛА МІЗИН

(за матеріалами Генерального слідства про маєтності 1729-1731 рр.)

Село Мізин відоме перш за все завдяки знахідці на його території пізньопалеолітичної стоянки первісної людини. Природно-географічні умови здавна сприяли заселенню й освоєнню цього краю. Крім археологічних матеріалів, важливу інформацію з історії цього населеного пункту містять письмові джерела. Вперше Мізин згадується в історичних документах, датованих 1551 р. Під час національної революції українського народу середини XVII ст. село увійшло до складу Понорницької сотні Ніжинського, а у 1663 р. – Чернігівського полку. Після скасування політичної автономії Гетьманщини у 1782 р. Мізин було включено до складу Новгород-Сіверського намісництва, у 1796 р. – Новгород-Сіверського повіту Малоросійської (з 1802 р. Чернігівської) губернії, а у 1803 р. – Кролевецького повіту Чернігівської губернії¹.

Цікаву інформацію з історії села містять матеріали Генерального слідства про маєтності 1729-1731 рр. Цей захід був викликаний загостренням кризи в аграрних відносинах. Ще на початку Української національної революції чимало поселень, ґрунтів та угідь перейшло у розпорядження гетьманського уряду та полкових адміністрацій. За рахунок цього резерву мали утримуватись представники генеральної та полкової старшини, здійснюватись винагороди за заслуги. Проте внаслідок неконтрольованого надання гетьманами та полковниками щедрих пожалувань московських царів, купівлі, а інколи й відвертого загарбання володінь козацькою старшиною цей резерв майже вичерпався. Натомість значно зросла чисельність приватних та монастирських маєтностей, які мали податкові пільги. Гетьманський уряд неодноразово робив спроби виправити становище, проте вдалося лише уповільнити ці процеси². Обраний 1727 р. гетьманом Данило Апостол здійснив чергову спробу впорядкувати систему землеволодіння. Підставою для проведення Генерального слідства про маєтності були так звані «Решительные пункты», складені Верховною таємною радою від імені імператора Петра II. У документі, зокрема, йшлося про повернення безпідставно набутих володінь у розпорядження уряду й створення реєстру таких вільних маєтностей. Регламентувалася перевірка законності прав на нерухомість та затвердження законно набутого майна за власниками. Зокрема, у 18-ому «Решительном пункте» йшлося про заборону монастирям та представникам духовництва купувати землі, а козакам та мирянам продавати й будь-якими іншими способами передавати таке майно. У разі порушення указу нерухомість мали повертати колишнім власникам або їхнім спадкоємцям без грошової компенсації монастирям та духовництву³.